

Slovenský polyglot a stenograf v „čiernych kabinetoch“ a iné nedotknuteľné tajomstvá

(Izmozik, V. S.: „Čierne kabinety“. Dejiny ruskej perlustrácie 18. – 20. st./ «Чёрные кабинеты». История российской перлюстрации XVIII – XX века/. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije 2015. 696 s.)

Ľubomír Guzi

Inštitút rusistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
lubomir.guzi@unipo.sk

Pán mešťanosta: <...> Počúvajte, milý Ivan Kuzmič, nemohli by ste vy v našom spoločnom záujme každý list, čo vám doručia na poštový úrad, ešte pred jeho odoslaním, prípadne pred doručením adresátovi, tak trochu rozpečať, rozumiete, prečítať si ho, či v ňom nie je nejaké to udanie alebo jednoducho nejaká intrižka.

Prednosta pošty: Veľmi dobre vám rozumiem... Mne nemusíte nič vysvetľovať, ja to už robím dávno, a to ani nie tak z ostražitosti ako skôr zo zvedavosti – doslova zomieram po novinkách zo sveta. <...>

Pán mešťanosta: <...> Urobte teda láskavosť, Ivan Kuzmič, keď sa vám v rukách ocitne nejaká sťažnosť alebo udanie, neváhajte a zadržte ich.

N. V. Gogol. „Revízor“.

Práve týmito úryvkami z Gogolovho *Revízora* sa Vladlen Semionovič Izmozik rozhodol uviesť čitateľa do problematiky veľmi špecifickej ľudskej činnosti, akou je perlustrácia. Samozrejme, zachytávanie korešpondencie, resp. správ v akejkoľvek podobe, je počin starý ako ľudstvo samotné. Autor však opisuje špecifiká tohto javu v ruskom prostredí, pričom nastavuje zrkadlo jeho poslaniu v rámci zaručenia maximálnej bezpečnosti krajiny a na druhej strane ako fenomén kultúrno-etický. Zo stránok pomerne obsažnej monografie, ktorá má s prílohami takmer sedemsto strán, sa postupne prediera zaujímavý fakt, že pod povrchom poštovej cenzúry sa v ruskom impériu devätnásteho storočia skrývala jedna z najtajupľnejších ustanovizní celej ruskej monarchie, práve takzvaná perlustračná služba. Perlustrácia (z latinského slova „perlustro“ – odkrývam) znamenala tajné otváranie korešpondencie, ktorá sa posielala poštou, a vznikla už veľmi dávno, zrejme spoločne so vznikom samotnej poštovej korešpondencie. Každá vláda chce prirodzene vedieť a byť informovaná o tom, čo si o nej myslia diplomatickí predstavitelia iných štátov, ako aj politickí protivníci, ozajstní alebo domnelí. V Rusku sa jej korene kladú do čias veľkého reformátora Petra I.: od roku 1690 sa v Smolensku otvárali všetky listy smerujúce do zahraničia; takáto prax je spomínaná aj v známom prípade cároviča Alexeja, ktorý pred autoritatívnym otcom emigroval do zahraničia. No systematický charakter táto činnosť nadobúda od polovice 18.

storočia Za vlády Petrovej dcéry Alžbety Petrovny a „osvietenej panovníčky“ Kataríny II. perlustrácia úspešne pokračovala a nadobúdala nové kontúry. S obdobím vlády Kataríny II. sa spája aj vytvorenie stálej perlustračnej služby v Ruskom impériu. Za dátum jej založenia sa považuje rok 1779, keď imperátorka nariadila priame doručovanie tajne otvorenej korešpondencie z Petrohradského poštového úradu. Postupne sa okruh osôb, korešpondencia ktorých podliehala perlustrácii, rozširoval.

Postupom času sa perlustrácia čoraz častejšie stávala nástrojom politického sledovania a politickej kontroly. Vláda si s postupným formovaním sa spoločnosti, ktorá sa oddeľovala od štátu, želala vedieť, čo si v skutočnosti myslia jej poddaní. Preto najväčšou snahou bolo prísne zachovanie utajenia tejto inštitúcie. Dokonca aj najvyššie postavené osoby, ktorým bola perlustrácia rezortne zverená, si u svojich podriadených museli neraz zisťovať právne základy a stanovky takýchto oddelení. Napríklad osobný priateľ cára Alexandra I. knieža A. N. Golicyn, ktorý k svojim početným funkciám získal aj post hlavného riadiaceho poštového oddelenia, žiadal litovského poštového riaditeľa o vysvetlenie, „odkedy, na základe akých nariadení a v súlade s akými predpismi sa perlustrácia vykonáva na rezortne nižšie postavených úradoch“. Podobnú správu zostavil pre knieža aj riaditeľ petrohradskej pošty.

V roku 1828 boli prijaté nové cenzúrne stanovky, na základe ktorých bola vytvorená samostatná poštová cenzúra. To sa stalo základom pre vydanie Najvyššieho súhlasu z 11. augusta 1829, podľa ktorého bolo nariadené „úradníkov, v tajnej časti používaných“ označovať v budúcnosti „pod inými názvami známych funkcií cenzorov a prekladateľov“. Celkovo ich bolo 33, z toho 17 pracovalo v Petrohrade.

Vykonávaním perlustrácie bol poverený riaditeľ poštového úradu. Bola vyriešená aj otázka odmeňovania. Úradníci perlustračnej služby boli odmeňovaní podľa svojich „verejne známych funkcií“ a z tajných fondov. Perlustrácia diplomatických depeší zostávala v kompetencii ministra zahraničných vecí. V roku 1822 existovali na Ministerstve zahraničných vecí (ruská skratka MID) tri tajné expedície – šifrovanie, dešifrovacia a novinová (služba perlustrácie) spojené do Oddelenia pre zahraničné styky (*Departament vnešnich snošenij*). O 18 rokov neskôr dostali tajné služby Ministerstva zahraničných vecí názov *Osobitná ministerská kancelária* a jej riadenie poliehalo priamo kancelárovi, to jest ministrovi zahraničných vecí. Od roku 1870 sa oficiálnou zásterkou pre perlustračnú službu stala cenzúra zahraničných novín a časopisov na väčších poštových úradoch. Od roku 1881, v spojitosti s preradením poštového rezortu pod ministerstvo vnútra, sa „čierne kabinety“ až do roku 1917 ocitli pod správou ministra vnútra.

História perlustračnej služby imperátorského Ruska sa skončila v dňoch druhej ruskej revolúcie, koncom februára 1917. Prvé dni po zvrhnutí režimu cenzori ako zvyčajne prichádzali do práce, no nijaké úlohy od novej vlády neprichádzali. Už v marci v provinciách začala nová revolučná vláda s vypočúvaním úradníkov perlustračnej služby. Nariadením Ministerstva pôšt a telegrafov z 10. júla 1917 bola cenzúra zahraničných novín a časopisov zrušená a jej 38 pracovníkov bolo od 16. marca 1917 preradených do „zamestnaneckej rezervy“. Nová vláda chcela perlustračnú službu definovať mimoriadnym zákonom. No tieto snahy mali len krátke trvanie. 25. októbra 1917 v dôsledku novej politickej situácie sa k moci dostali bolševici. Po niekoľkých mesiacoch rezortného chaosu začala perlustračná služba postupne slúžiť novej vláde.

Autor sa problematike poštových „čiernych kabinetov“ venuje už dlhšiu dobu. Nebude zveličením konštatovať, že značnú časť monografického diela predstavuje obdobie, keď v tejto inštitúcii pôsobil slovenský polyglot a stenograf v ruských službách Vladimír Ivanovič Krivoš (Krivoss), ktorému autor v spolupráci s Alexandrom Alexandrovičom Zdanovičom venoval jednu zo svojich predchádzajúcich monografií pod názvom *Štyridsať rokov v tajných službách (Sorok let na sekretnoj službe*. Moskva: Kučkovo Pole 2007). Vladimír Krivoš je v odborných kruhoch pomerne známou osobnosťou – polyglot, stenograf, človek, ktorý

šifroval i dešifroval množstvo kódov, za čo sa dostal do mnohých svetových encyklopédií. Po peripetiách na rakúskej Diplomatickej akademii (Keiserliche und Königliche Orientalische Akademie) vo Viedni sa v októbri roku 1886 ocitol na Petrohradskej univerzite. Jeho absolútne jazykové, matematické, kombinatorické, grafologické a stenografické nadanie mu prinieslo oslnivú kariéru. Koncom roka 1891 však prišla ponuka, ktorú nebolo možné odmietnuť – 11. decembra 1891 sa Krivoš stal „poštovo-telegrafným úradníkom 6. kvalifikačnej nižšej platovej triedy podľa Riadiacej expedície Petrohradskeho poštového úradu“ a v apríli roku 1892 ho zároveň vymenovali za tlmočníka Petrohradskej cenzúry. Aj keď sa možno zdá, že Krivoš sa stal poštárom alebo poštovým úradníkom, bolo všetko v skutočnosti trochu ináč. Jeho osud bol viac než na dvadsať rokov spojený s tou oblasťou ľudskej činnosti, v ktorej je najťažšie vidieť to, čo má človek pred očami. Pod pokrývkou poštovej cenzúry bola totiž ukrytá zmienená perlustračná služba. Autor monografie sa venuje aj jej všeobecným dejinám – perlustrácia organizovaná štátom (ktorú vláda každého štátu, samozrejme, vždy popierala) existovala už vo Francúzsku za čias Ľudovíta XI., teda v 15. storočí. Významne ju však pozdvihol až sofistikovaný kardinál Richelieu, ktorý takéto úkony nazýval *le ramllissement de la cire*, teda roztápanie (pečatného) vosku. Okrem toho vydal nariadenie, podľa ktorého sa nijaké listy nesmeli posielat' mimo oficiálnej pošty. Miestnosť, kde sa poštové zásielky otvárali, dostala názov čierny kabinet. Je samozrejme, že vždy úzko centralizovaná ruská monarchia takéto praktiky nielen akceptovala, ale dotiahla ich takmer do dokonalosti. V poštovej cenzúre, podobne ako v ochranke, rozviedke, kontrarozviedke i v diplomatických službách, pracovali nielen intelektuálne najzdatnejší, ale zároveň aj najoddanejší muži. Bola to mimoriadne chúlостivá oblasť, ktorá si vyžadovala hlbokú dôvernosť a diskretnosť – a práve v nej sa Krivoš našiel. Uplatnili sa v nej jeho znalosti cudzích jazykov, stenografie i tajnopisov. Ako tvrdí Vladlen Izmozik, ruské „čierne kabinety“ na konci existencie ruskej monarchie, to bol takmer uzavretý okruh špecialistov, ktorí vytvárali rodinné dynastie. Otcovia zasväcovali do tejto profesie synov a do tohto „klubu“ málokto prenikol bez záruk a odporúčaní dlhoročného pracovníka perlustračnej služby. Na čele systému bol hlavný cenzor (*staršij cenzor*) Petrohradskej cenzúry zahraničných novín a časopisov, ktorý sa formálne nazýval pomocník náčelníka Hlavnej správy pôšt a telegrafov a zároveň sa priamo zodpovedal len ministrovi vnútra. Posledné tri desaťročia jej existencie ju viedli K. K. Vejsman, A. D. Fomin a M. G. Mardariov. Krivoš slúžil pod Alexandrom Dmitrijovičom Fominom, ktorý sa na čelo perlustračnej služby postavil ako štyridsaťročný koncom roku 1884 a opustil ju v júni 1914. Bol zosobnením „panovníkových tajomstiev“, mužom, ktorý „všetko vie“, a keď odišiel do výslužby, zodpovedala jeho hodnosti regulárneho tajného radcu (prestížny titul *dejstviteľnyj tajnyj sovetnik*) vojenská hodnosť pechotného generála a museli ho titulovať najjasnejšia excelencia (*vaše vysokoprevoschoditeľstvo*). Vladimír Ivanovič Krivoš pôsobil dve desaťročia a získal si meno v najvyšších mocenských kruhoch Ruska práve v tomto rezorte, ktorý oficiálne neexistoval.

V spomienkach vyššie uvedeného S. Majského sa do popredia prípravy cenzorov stavia práve ich jazyková úroveň. „Cenzori ovládali takmer všetky európske a ázijské jazyky a boli medzi nimi aj takí, ktorí plynulo rozprávali 15 – 20 jazykmi, jeden dokonca ovládal 26 jazykov“ (s. 582). Samozrejme, posledná narážka je práve na Vladimíra Krivoša (Krivossa). Cenzúra si postupne našla vlastné postupy na odhaľovanie štýlu, skladby, používania jazykových prostriedkov rôznych záujmových skupín. Obzvlášť sa venovali „živlom“, ktoré boli evidované ako nepriateľské voči štátu. Zachytávala sa ich korešpondencia, študoval sa nielen jazykový obsah a štýl písania, ale aj takzvaný „inteligentný rukopis“, resp. prvé listy písané osobitným štýlom na písacích strojoch. Tie smerovali alebo sa vracali z najznámejších centier európskej revolučnej emigrácie (Ženevy, Paríža, Mníchova a podobne). Medzi cenzormi však dominovala klasická jazyková príprava. Slovák Vladimír Krivoš mal po príchode do Ruska výhodu stáže na prestížnej európskej diplomatickej akademii vo Viedni.

V nej do svojich dvadsiatic rokov na rôznej úrovni zvládol asi osem jazykov, ku ktorým pridal tzv. jazyky orientálne, ktoré dotiahol na vysokú úroveň vo svojom novom pôsobisku. V petrohradskom Hlavnom pedagogickom inštitúte (predchodca univerzity) existovala katedra východných jazykov. Takže vyučovanie orientálnych jazykov tam malo svoju dlhodobú a pevnú tradíciu. Podľa stanov mala fakulta deväť jazykových centier: katedry arabského, arménskeho, gruzínskeho, hebrejského, čínskeho, mandžuského, mongolsko-kalmyckého, perzského a turecko-tatárskeho jazyka. Fakulta sa skladala z dvoch oddelení (arabského a čínskeho) a troch skupín (arménsko-gruzínsko-perzskej, hebrejsko-arabskej a sankritsko-perzskej). Výučba sa viedla hlavne podľa princípu individuálnej práce so študentmi. K začiatku roku 1892 na fakulte študovalo 96 ľudí. V súlade s vtedajšími pravidlami sa Krivoš zapísal k jedenástim vyučujúcim, ktorí podľa všeobecnej zložitosti vyučovali trinásť predmetov. Medzi nimi boli arabský, perzský, turecko-tatársky, turecký jazyk, „osmanské nárečia“, história Perzie a Strednej Ázie, medzinárodné právo, politická ekonómia a história štátnych inštitúcií Ruska. Medzi prednášajúcimi na týchto kurzoch boli vynikajúci ruskí vedci a pedagógovia: I. N. Berezin (turecko-tatársky jazyk), archeológ a orientalista N. I. Veselovskij, historik práva A. D. Gradovskij, Mirza Kazem-bek (perzský jazyk) a iní. Za zmienku stojí, že išlo o predmety, ktoré sa vyučovali v piatom semestri, t. j. v jesennom polroku tretieho ročníka. V šiestom semestri Krivoš pokračoval v štúdiu u tých istých pedagógov. Nesmieme zabúdať, že koniec 19. storočia je poznačený prudkým nárastom záujmu o dominantnú porovnávacio-historickú jazykovedu, ktorá poslúžila ako platforma pre vznik rôznych klasifikácií a genealógií jazykov. Aj Vladimír Krivoš si mal už v mladom veku znepriatelit' určité kruhy vyzdvihovaním štruktúry slovanských jazykov, napríklad na úkor ugrofínskych, prípadne niektorých semitských jazykov. V rusofilskom prostredí to však nijako neprekvapuje. Keďže Krivoš sa paralelne s pôsobením v „čiernom kabinete“ venoval aj stenografii, postupne získal výrazné schopnosti v osvojovaní si a interpretácii písaného textu v rôznych grafických sústavách. To mu pomohlo v služobnom postupe. Autor monografie uvádza, že od 20. decembra 1904 do 1. januára 1906 Krivoš pracoval na tajnom oddelení Policajného departmentu ako *prekladateľ z perzského, tureckého, maďarského, rumunského, španielskeho, portugalského, talianskeho a slovanských jazykov*. Keby sme spočítali koľkými jazykmi v tom čase Krivoš rozprával, dospeli by sme k číslu 21, nerátajúc pritom vtedy obľúbené umelé jazyky volapük a esperanto. Postupne sa zdokonaľoval aj v kaukazských jazykoch (inštitút východných jazykov pritom končil z arabistiky) s ojedinelými grafickými systémami – to jest gruzínskym a arménskym písmom. Práve niekedy v tomto období sa cenzor „čierneho kabinetu“ podieľal na rozlúštení jedného z japonských kódov prebiehajúcej rusko-japonskej vojny.

Autor monografie o čiernych kabinetoch, podobne ako to bolo aj v spolupráci s A. A. Zdanovičom pri predchádzajúcej knihe o Krivošovi, odhaľuje aj inú tvár nesporného Krivošovho intelektuálneho génia. Vychádzajúc z dokumentov dvanástich ruských archívov veľmi pedantne vyvracia nemálo legend spojených s jeho životom a nahrádza ich niekoľkokrát overenými reálnymi faktami (v porovnaní, napríklad s vynikajúcou, no glorifikujúcou monografiou R. Tibenského). Autor „čiernych kabinetov“ nabáda na neustále dodržiavanie základnej abecedy pravdivosti v historickej vede, podľa ktorej nikdy nemožno s plnou dôverou prijímať ani jeden dotazník, ani jednu autobiografiu, ani jeden dokument. Na príklade profesionálneho i osobného života V. I. Krivoša to dokazuje aj v najnovšej práci až priveľmi reálne – porovnávaním zisťuje zamlčovanie či prekrúcanie faktov, ktoré sám Krivoš uvádzal aj ktoré o ňom tvrdili iní. Dokazuje napr. spreneveru istých finančných súm, čo viedlo až k jeho odvolaniu z vysokých funkcií. Poukazuje na prehnané chválenkárstvo v jeho listoch, v žiadostiach k nadriadeným až prílišnú istotu, dokonca aroganciu. V takom svetle sa pred nami objavuje typický ruský monarchistický úradník zasadený do reálneho profesionálneho a kultúrno-spoločenského kontextu. V. Krivoš bol vysoko postavenou

osobnosťou, hrubo povedané, málokto zo Slovákov „narobil v zahraničí taký vietor“ ako V. I. Krivoš svojou kariérou v cárskom i sovietskom Rusku. Tento závan však vial na viaceré strany a občas mal nádych nepríjemného severáka. Stýkal sa s Wittem, Stolypinom, cárskou rodinou a zrejme i s cárom samotným, s grófom Ignatievom i L. Tolstým, v stenografickej škole zrejme vyučoval manželku Dostojevského, poznal významných Slovákov v Rusku, eserov i monarchistov, spolupracoval s elitou krajiny. Mnohí o ňom zanechali zmienku. Autor Krivoša stotožňuje s autorom *Spomienok bývalého cenzora čiernych kabinetov* S. Majským, ktoré vyšli v roku 1918. V prílohách monografie sa nachádza text týchto spomienok, podobne ako aj celá paleta osobností daného rezortu spolu s niektorými dokumentmi, potvrdzujúcimi a charakterizujúcimi ich činnosť.

Samozrejme, „čierne kabinety“ v Rusku – to nie je len Krivoš. Autor ponúka bohatý faktografický materiál z dejín ruského impéria prevažne z 19. – začiatku 20. storočia. Pred čitateľom sa postupne objavuje živý, exaktnými farbami stvárnený obraz spoločnosti neskorého ruského impéria, ako aj jeho agónia začiatku nového storočia. Autor zasadzuje činnosť „čiernych kabinetov“ do dobového kultúrno-spoločenského rámca, sveta vysokých štátnych úradníkov osobitého ruského jazyka „dorevolučného obdobia“, reálií mnohonárodnostnej monarchistickej spoločnosti, dynastického nástupníctva, života monarchie, rútiacej sa do prepahliska dejín. Tento úradnícky svet nesporne nadaných mužov, svojimi talentmi živiacich dlhodobo nereformovaný kolos na hlinených nohách, nadchne práve čitateľa, zaoberajúceho sa kultúrou, jazykom a dejinami Ruska a ruského impéria zvlášť. Na záver len zopakujeme, že jedným z popredných hrdinov prezentovanej monografie je rusifikovaný Slovák, ktorý spomedzi všetkých účinkujúcich vyniká ako jedna z najfarebnejších a najkoloritnejších figúrok.

„This contribution is the result of the project implementation: KEGA № - 058PU-4/2016 - *Historical Facts and Institutions of Russian-Speaking Environment as a Source for Linguocultural Research and Description*, supported by Cultural and Educational Grant Agency of the Ministry of Education, science, research and sport of the Slovak Republic.